

Олександр Зайцев

СТАВЛЕННЯ ОУН ДО СПРОБ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ПОРОЗУМІННЯ (1929–1934)

Коли в 1923 р. Рада амбасадорів визнала суверенітет Польщі над Східною Галичиною, місцеві українські політичні сили, які досі єдиним фронтом виступали проти польської окупації, опинилися на роздоріжжі. Дилему, яка виникла в нових політичних умовах, з військовою чіткістю сформулював сотник Українських січових стрільців Іван Коссак, виступаючи перед групою діячів колишньої ЗУНР: “Є два шляхи: 1) реальної політики, т. є. автономії і галицько-володимирської держави, 2) революційної боротьби. Перший шлях має певні плюси, він може дати нам змогу закріпитися на західних землях, але він позбавить нас революційного духа і віддалить нас від ідеї соборності. Супроти того, що в Польщі не може бути правдивого парламентаризму, а лише панованне солдатески або скрайніх шовіністичних елементів, так звана легальна боротьба не має ніяких виглядів на успіх. При своїй агресивності Поляки в короткім часі зроблять нас меншістю на власній землі. А нашим кличем було все: “Суверенність і соборність”. Шлях до сього – безупинна боротьба против Польщі і против всякої реальної політики”¹.

Упродовж наступних 16 років українські політичні сили в польській державі змушені були обирати між двома шляхами, про які говорив Коссак. Першим пішли легальні партії, зокрема найбільша з них – Українське національно-демократичне об’єднання (УНДО). Другим – національно-революційний табір, насамперед Українська військова організація (УВО), а з 1929 р. – Організація українських націоналістів (ОУН). Спершу представники обох таборів визнавали потребу “дворейкової” політичної тактики і намагалися узгоджувати свої дії, але дві “рейки” – революційна боротьба і “реальна політика” – розходилися дедалі більше, аж поки в середині 1930-х років не дійшло до повного розриву.

Можливість українсько-польського порозуміння ціною визнання (де-факто чи де-юре) легітимності польської влади на західноукраїнських землях революційні націоналісти сприймали як одну з найбільших загроз, тому всіма засобами поборювали перехід “реальної політики” до “полонофільства” і “угодовства”. Деякі аспекти цієї боротьби описані в історичній літературі², але дослідники мало

¹ Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 581. – Оп. 1. – Спр. 95. – Арк. 43.

² Див., наприклад: *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. 1920–1939 роки / П. Мірчук. – Вид. 3-тє. – Київ, 2007; *Федик І.* УНДО, ОУН: ставлення до Польщі / І. Федик. – Львів, 1998; *його ж.* Проблема “угодовства” у стосунках ОУН та УНДО на рубежі 20–30-х років ХХ ст. / І. Федик // Мандрівець. – 2008. – № 1. – С. 36–38.

звертали увагу на ту обставину, що, поділяючи негативне ставлення до “угодовців”, члени ОУН мали серйозні розходження щодо тактики й методів їх побороювання. У цій статті зроблено спробу простежити ставлення ОУН до спроб порозуміння з Польщею з урахуванням розбіжностей і дискусій у самій ОУН.

Боротьба з опортунізмом – характерна риса всіх революційних рухів, але, розглядаючи приклад ОУН, необхідно брати до уваги ще й особливості її ідеології. Інтегральний націоналізм, що лежав у її основі, розглядає націю як єдиний організм і вимагає беззастережного підпорядкування одиниці цілям та інтересам власної нації. Відтак ті частини національного організму, що виявляють схильність до співпраці з чужими, “ворожими” націями, розглядають як небезпечно хворі, такі, що потребують негайного лікування чи навіть ампутації для виживання національного організму. Однак, з цього погляду, поширення проросійських і пропольських тенденцій серед українців робило проблематичним саме існування української нації. І хоч в офіційних документах ОУН українську націю оголошено “вихідним заложенням кожної чинності і метовим назначенням кожного прямування українського націоналізму”³, в неофіційному листуванні діячі ОУН часом із гіркотою визнавали, що українці – ще не нація. Член Проводу українських націоналістів (ПУН) Володимир Мартинець у 1929 р. писав діячці УНДО Мілені Рудницькій: “Держави, отже, так довго не будемо мати, доки не станемо всі – у найширших масах – нацією. Ми в тому розумінні нацією ще не є. Коли у нас шириться москвофільство і польонофільство довоєнного зразку, коли на наших землях православна церков в руках кацапських чорносотенців або існує польська “панствова унія”, коли існують всякі “Сельроби”, “Згоди”⁴, “Укр. Ниви”⁵, РОН⁶ і т. д. і т. д., коли на Україні маси боряться з окупантами на соціальнім тлі, коли й національні партії не є вільні від компромісових тенденцій з ворогами національними, коли взагалі безкомпромісовий табір є найменше чисельний – то як можна говорити про націю?!”⁷.

Такі ідеологічні й етичні засади, а також прийнята ОУН концепція “перманентної революції”, наперед визначали негативне ставлення революційних націоналістів до будь-яких спроб українсько-польського порозуміння. Ще після першої Конференції українських націоналістів (листопад 1927 р.) новоутворений ПУН вважав

³ Устрій Організації Українських Націоналістів 1929 р. [2–3 лютого] // Конгрес Українських Націоналістів 1929 р.: Документи і матеріали / [упоряд. В. Муравський]. – Львів, 2006. – С. 285.

⁴ “Згода” – т. зв. “червінсько-руська” організація, створена в Кракові в 1929 р., яка проголошувала своєю метою об’єднання двох “братніх народів” – поляків і русинів, що заселяли “червінсько-руську землю”.

⁵ “Українська нива” – проурядовий тижневик, що виходив у Варшаві (1926–1927) і в Луцьку (1928–1937) за редакцією Петра Певного. Пропагував польсько-українську співпрацю на Волині.

⁶ Правильно – РНО (Руська народна організація) – москвофільська організація в Галичині, що пропагувала ідею єдності “триєдиного російського народу” і лояльність до Польщі. У 1928 р. розділилася на Руську селянську організацію та Руську аграрну партію.

⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 174. – Арк. 81–82.

своїм обов'язком “різко відмежувати український організований націоналізм від теперішніх партій і центрів, а передовсім від тих, що зійшли до ролі прислужників наших національних ворогів”⁸. Серед “прислужників” особливо шкідливим вважали Державний центр УНР в екзилі під проводом Андрія Лівницького, програма якого полягала у творенні української держави в союзі з Польщею, але ціною відмови від соборності, оскільки Західну Україну визнавали частиною польської держави. Свої надії уенерівці пов'язували з майбутньою інтервенцією Польщі та її західних союзників проти СРСР. А табір “санації”, який 1926 р. прийшов до влади в Польщі, підтримував ДЦ УНР і штаб Армії УНР з подвійною метою: на випадок війни з СРСР і для впливу на політиків Західної України, щоби схилити їх до лояльності. З цією ж метою Волинь, де оселилося багато діячів УНР, вирішили перетворити на своєрідний експериментальний полігон польсько-української співпраці та в потенційну базу для наступу на СРСР. Керував цим експериментом волинський воєвода Генрик Юзефський⁹.

Ставлення до табору УНР і до його інтервенціоністських планів члени ПУН обговорили на своїх засіданнях 30 і 31 серпня 1928 р. у рамках з'їзду Проводу, що проходив у Берліні з 25 серпня по 1 вересня. Усі погодилися, що з уенерівцями потрібно вести боротьбу, але розійшлися в думках щодо її методів: якщо М. Сціборський, підтриманий В. Мартинцем, наполягав на виразному і категоричному засудженні уенерівщини, то Д. Андрієвський вважав, що “не треба посуватися задалеко”, бо “УНР це теж українці”, тому не слід відмовлятися від переговорів з ними. Серйозні розходження виявилися і в ставленні до можливої інтервенції проти СРСР за участю Польщі. Голова ПУН Євген Коновалець говорив, що концепція інтервенції “віщує тільки братовбивчу війну” між українцями, і застеріг, що “на випадок, коли не буде заздалегідь гарантована самостійність України, тоді ліпше нам боротися хоч би по стороні большевиків за соборність”. Йому заперечував Андрієвський: захоплення всіх українських земель більшовиками було б шкідливим, бо тоді б зник “П'ємонт” національної думки в Галичині. Але й він не виключав можливості підтримки більшовиків з боку націоналістів, коли б унаслідок інтервенції виникла загроза відновлення “єдиної-неділимої” Росії. Підводячи підсумки обговорення, Євген Коновалець ствердив, що націоналістам не можна повторювати помилок УНР і Євгена Петрушевича, які покладалися на допомогу з-за кордону, і висловив надію на “процес усамостійнення” Великої України та на майбутнє порозуміння націоналістів із самостійним українським радянським урядом¹⁰.

Ця дискусія цікава тим, що показує: у 1928 р. революційні націоналісти, всупереч концепціям табору УНР, ще вважали Польщу чи не гіршим ворогом, ніж СРСР, і навіть не виключали можливості підтримати більшовиків у майбутній польсько-радянській війні. Утім, офіційні рішення ПУН були більш обтічними. За результатами дискусії ухвалено: “Стоїмо в боротьбі з табором УНР, однак

⁸ Конгрес Українських Націоналістів 1929 р. – С. 25.

⁹ *Torzecki R.* Kwestia Ukrainńska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Krakow, 1989. – S. 162–164, 178–179, 350.

¹⁰ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / [редкол.: В. Верига та ін.]. – Київ, 2005. – Т. 1: 1927–1930 / [упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук]. – С. 70–77.

виключаємо руйнуючу, негідну боротьбу та всякі шкідливі засоби її”. У справі інтервенції вирішено “протиставити концепціям інтервенції – конечність активного розв’язання східної проблеми власними силами українців”¹¹.

Після утворення ОУН на початку 1929 р. в її Проводі продовжували змагатися два підходи у ставленні до ДЦ УНР та українських партій: жорстка лінія Мартинця та Сціборського і поміркованіша – Андрієвського. Мартинець на шпальтах “Розбудови нації”, яку він редагував, різко протиставляв ОУН усім іншим партійним групам, а уенерівський табір назвав “розсадником польонофілства, зневіри у власні сили та надій на поміч ворога”¹². Натомість Андрієвський надіслав до журналу статтю, у якій твердив, що “в політиці змагання і боротьба окремих груп є природними, і їх не уникнути”, і закликав, виносячи українську справу на міжнародну арену, “не обмежуватися тільки критикою, не виходити на люде з нашими домашніми сварами та антагонізмами, не зводити наших розходжень на осіб і не ставити наших внутрішніх противників поза скобками нації”¹³. Мартинець статтю надрукував, але в листі до Андрієвського висловив категоричну незгоду: “Вашу тактику я називаю “політичним толстоїзмом”; і тут, і там джерелом є почуття любови, а не сили. Між тим толстоїзм – непротивлення злу, це найбільш аморальна тактика: вона дає пляцет на насильство, вона збільшує деморалізацію, безпринципність та безкарність. При чому тут співпраця з тими, яких треба знищити? Не гальванізуйте трупів! Обмірковуйте способи їх знищення і звертайте тільки увагу, щоби робити це планоно, та щоб непланоністю не нашкодити самим собі і національній справі”¹⁴.

Сціборський і Мартинець наполягали на відмежуванні від легальних партій як від угодівців, а “уенерівщині” пропонували оголосити нещадну війну. Проте більш поміркований Коновалець, скільки міг, стримував своїх соратників від агресивних виступів. Тому він обурився, коли в перемишльському “Українському голосі”, який у 1929–1931 рр. був неофіційним органом ОУН, Сціборський опублікував різку антиуенерівську статтю¹⁵. У листі від 16 липня 1930 р. він дорікав редакторів газети: “Скажіть ради Бога, чого Ви брали собі до помочі при виробі Органського?¹⁶ Поминаючи, що праця Органського була мериторично дуже слабкою, ішло разом з нею в парі стільки брудних помий, що це абсолютно не личило під всім цим давати фірму Вашого верстату”¹⁷.

Роздратований суперечливими вказівками, які надходили з ПУН, крайовий провідник ОУН на західноукраїнських землях і видавець “Українського голосу” Зенон Пеленський 1 серпня писав до Проводу: “Зговоріться, панове, найперше в підставових

¹¹ Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів / [редкол.: В. Верига та ін.]. – Київ, 2005. – Т. 1: 1927–1930 / [упоряд. Ю. Черченко, О. Кучерук]. – С. 78.

¹² *Мартинець В.* Наша тактика / В. Мартинець // Розбудова Нації. – 1930. – Ч. 1–2. – С. 4.

¹³ *Андрієвський Д.* Політика націоналізму / Д. Андрієвський // Там само. – Ч. 7–8. – С. 160, 164.

¹⁴ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 3.

¹⁵ *Сціборський М.* Документ фальшу / М. Сціборський // Український Голос. – 1930. – 13 липня.

¹⁶ Псевдонім Сціборського.

¹⁷ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 70.

речах самі зі собою... Замкніться на 24 години в 4 стіни, а потім буде видно – бити унерівщину по сраці чи ні. А то б'єш, пердолене, не б'єш – пердолене”¹⁸.

У листі до Сціборського 22 серпня Коновалець категорично заперечував трактування тих українських угруповань, які виступали за примирення з Польщею або з Росією, як зрадників: “...Коли ці групи будуть мати за собою певну часть нації і не ради “миски сочевиці”, а тільки з чистими намірами для виведення української нації з цього важкого положення, в якому вона опинилася, будуть заступати одну чи другу концепцію, то це в ніякому разі не буде ще зрада, а тільки реальна політика ... Рівно ж був би я проти цього, щоби всіх визначних представників групи УНР уважати людьми, які тільки ради польських грошей, які вони від поляків одержують, являються приклонниками польонофільської концепції. Треба все таки відграничувати групу УНР від Твердохлібів, Певних і т. п. людців, подібно, як ідейних комуністів не можна ставити нарівні з Українськими Прапорами, Радами і Працями”¹⁹.

Як бачимо, Коновалець не поділяв войовничого настрою Сціборського і, на відміну від Мартинця, не відмовляв полонофільським і радянофільським угрупованням у праві представляти частину української нації, якщо це робилося “з чистими намірами”. Проте Сціборський залишився при своїй думці, яку висловив у листі до Коновальця 26 серпня: “Годі... продовжувати дискусію над моральним і етичним змістом УНР діячів. Я можу прийняти таку їх “лояльну” кваліфікацію як наш офіційний модус відношення до них, але як людина тверджу і кричу: це деморалізована ізуїстична сволоч, якій не можна вірити на ломаний сантім. Залишмо розв'язку нашого спору на майбутнє, і сподіваюся... на близьке”²⁰.

Сціборський не помилився – ще до кінця того ж року нові конфлікти спонукали ОУН і ДЦ УНР відкинути будь-яку стриманість у взаємних нападах. Однак Коновалець ніколи не припиняв особистих контактів з діячами УНР, зокрема з А. Лівіцьким. Восени 1933 р. вони зустрілися у м. Ніоні у Швейцарії і весь день розмовляли віч-на-віч. Син лідера УНР, Микола Лівіцький, за багато років згадував, що при прощанні на вокзалі Євген Коновалець та Андрій Лівіцький тричі поцілувалися, і Лівіцький нібито сказав: “Отже домовилися”, а Коновалець відповів: “Так-так, коли почнуться події, будемо йти разом”²¹. Якщо повірити цій інформації, можна припустити, що угода була пов'язана з німецько-польським зближенням, яке тоді намітилося. Ходили чутки, що Німеччина (з якою шукала співпраці ОУН) і Польща (на яку орієнтувався ДЦ УНР) ведуть переговори про спільні дії проти

¹⁸ Там само. – Спр. 181. – Арк. 2 зв.

¹⁹ “Я б'ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930 (Листування Голови Проводу ОУН Є. Коновальця і секретаря ПРУН В. Мартинця) / [передм. А. Кентій, В. Лозицький]. – Київ, 2003. – С. 215–216. Сидір Твердохліб – галицький український поет, публіцист і політик, лояльний до Польщі, убитий бойовиком УВО в 1922 р. “Український прапор”, “Рада” і “Праця” – газети прихильників Є. Петрушевича, що їх фінансували більшовики.

²⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 181. – Арк. 105.

²¹ Лівіцький М. ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / М. Лівіцький. – Мюнхен; Філадельфія, 1984. – С. 60–61.

СРСР²². Отож, два політики могли домовитися “йти разом” у разі війни. Однак повідомлення М. Лівницького надто непевне і поки що не підтвержене іншими джерелами. У будь-якому випадку зустріч Коновальця з Лівницьким ніяк не позначилася на антиуєнерівській пропаганді ОУН – вона тривала аж до кінця 1930-х років.

Борячись проти “полонофілів”, революційні націоналісти спершу значно толерантніше ставилися до українських партій, які перебували в легальній опозиції до польської влади, насамперед до УНДО. ПУН задекларував принципи свого ставлення до цієї партії 27 серпня 1928 р. на спільному засіданні з послами (депутатами) польського сейму від УНДО, які брали участь у конгресі Міжпарламентського союзу Ліги націй у Берліні. Провід визнав УНДО “єдиною під сучасний момент національною партією на Зах[ідних] Землях” і, застерігаючи собі право критики УНДО, обіцяв дотримуватися щодо нього прихильного нейтралітету, а в деяких випадках навіть підтримувати. Своїм зв’язковим з УНДО ПУН призначив посла Дмитра Палієва, який був одночасно членом УВО і УНДО²³. З боку УНДО зв’язковим до Коновальця став журналіст Іван Кедрин (Рудницький)²⁴.

Прихильний нейтралітет щодо УНДО зберігався і деякий час після установчого Конгресу українських націоналістів 1929 р. Однак незабаром радикально налаштовані молоді члени ОУН у Галичині, переважно студенти, почали дедалі різкіше звинувачувати УНДО в “угодовстві” і “хрунівстві”. Типову ситуацію описав І. Кедрин у листі до Коновальця на початку 1930 р.: “Студент, приїжджаючи на свята до батька, свідомого селянина або священика, робить йому авантуру, що він стоїть у зв’язку з хрунівським Ундом (чи хрунями радикалами), впевняє, що ундівців у Львові всі бойкотують, ніхто чесний їм руки не подає, що це лише матня для легкодушних, що вся просвіта й усі кооперативи це польські та московські ячейки і т. д. Про це говорили навіть на останньому з’їзді нар[одного] Комітету, а до нар[одної] канцелярії прийшло вже навіть кілька листів з описом таких фактів, і приїхало кілька людей – батьків, цілком збитих з пантелику такою поведінкою своїх синів”²⁵.

Проте на тлі загальної ворожнечі націоналістичної молоді до УНДО ПУН не міг стримувати конфлікту “батьків” та “дітей”, не ризикуючи втратити довір’я останніх. Тому керівники ОУН теж почали звинувачувати УНДО в угодовських тенденціях. Частково це відповідало правді: серед членів партії були переконані прихильники українсько-польського порозуміння, але на початку 1930 р. вони ще не мали значного впливу²⁶. Головна причина погіршення стосунків полягала в іншому: на думку членів ПУН, УНДО, як “теж націоналістична” організація, була головною перешкодою для зростання ОУН у Галичині. Про це відверто писав Мартинець

²² Швагуляк М. Україна в експансіоністських планах германського фашизму (1933–1939 гг.) / М. Швагуляк. – Киев, 1983. – С. 102.

²³ Документи і матеріали з історії ОУН. – Т. 1. – С. 78.

²⁴ Кедрин І. Видагна індивідуальність / І. Кедрин // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 350.

²⁵ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 101.

²⁶ Див.: Соляр І. УНДО і Польща в 1929–1930 рр.: пошук шляхів порозуміння / І. Соляр // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17: Українсько-польсько-білоруське сусідство: ХХ століття. – С. 177–185.

у “Розбудові нації”, водночас закидаючи УНДО подвійну гру: для переговорів із поляками використовують “равтників” (тобто членів партії, які ходять на раути до польських можновладців), а в разі невдачі відмежовуються, мовляв, “ми їх не вповноважували”, проте з партії за порушення дисципліни нікого не виключають. Спілка з такою партією була б поганою школою організаційної дисципліни і політичної моралі для молодих націоналістів, що біля них так упадає УНДО. Тому, твердив Мартинець, потрібно іти власним шляхом, відкидаючи будь-яку коаліційність як “зв’язання перегонового коня з волом”²⁷.

Не всі члени ОУН поділяли непримиренне ставлення до “угодовства”. З. Пеленський писав до ПУН 7 травня 1930 р.: “Приходиться застановитись, чи не є доцільно так побудувати справу: треба нам дві національно і державницько орієнтовані групи в краю. Революційну і угодову. Революційну, щоб, коли вибухне справа на Сх[ідній] Україні, стримати інтервенцію, яка уб’є нам над Дніпром державність, що повстала б власними силами... Але, з другого боку, потрібна угодова група, з якостей суспільної політики в краю. Кооперативи, обогачування, конструктивний сектор, віртуальне творення держ[авної] апаратури, фахівці. Все це потрібне ... Більше ще: я ратував би навіть пілсудчину українськими голосами за територіальну автономію, і як це [не] огидно таке признание в устах націоналіста звучати може, а воно так є, нехай йдуть до біса на угоду, це не є найгірший вихід зі ситуації”²⁸.

Утім, Пеленський був “білою вороною” в ОУН і тому зрештою опинився в лавах УНДО. Більшість же членів ОУН у краї і чути не хотіли про якусь “реальну”, а тим паче “угодову”, політику та шосили штовхали ОУН на шлях безкомпромісної революційної боротьби.

Впродовж весни і літа 1930 р. ОУН, а особливо її орган “Український голос” все різкіше звинувачували УНДО в угодовстві. Кампанія проти УНДО стривожила його голову Дмитра Левицького, який 12 серпня писав до Євгена Коновальця: “Мені здається, що між Проводом Націоналістів та УНДОм зайшло якесь фатальне непорозуміння, яке може дуже некорисно відбитись на загально-укр[аїнській] справі в Польщі... Одиною причиною може бути тільки це, що Ви маєте дуже кепські інформації про відносини в краю, подиктовані Вам людьми безумовно засліпленими або ще гірше – злої волі. На всякий випадок, оскільки мені це відомо – УНДО не дало до цього найменшої причини. Ломання сьогодні проти нації “УНДО” це вода на млин польонофілів і большевиків, і ніяка совісна людина не може взяти відповідальности за наслідки такої акції. Час на валення УНД-а ще не прийшов...”²⁹. Остання фраза – найбільш загадкова. Виходить, що лідер УНДО і сам уважав, що рано чи пізно його партію, як втілення “реальної політики”, треба буде “валити”, але час на це ще не прийшов.

Інша діячка УНДО М. Рудницька в листі до Є. Коновальця від 10 серпня припустила, що чутки про угоду з УНДО розпускає сам польський уряд, але ви знала, що розмови про можливість порозуміння таки були: “Сенатори, з якими я

²⁷ Мартинець В. Наша тактика. – С. 6–8.

²⁸ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 117–118.

²⁹ Там само. – Спр. 181. – Арк. 45.

говорила, кажуть, що уряд пішов би на далекойдучі уступки в культурній ділянці, себто: український університет у Львові, українське народне і середнє шкільництво з окремою шкільною Радою згл[ядно] віцеміністром освіти. То все за ціну внутрішньої льюальности, себто зміну становища до польської держави. В цьому й річ, що такої ціни ніхто не в силі дати, та й загалом нема серед нас людей, які мали б відвагу робити угоду, навіть коли б вона була можлива... На протязі останнього тижня – з причин відомих подій – справа угоди стала зовсім неактуальна, а угодові настрої перейшли в безоглядну нагінку поль[ської] преси проти “бандитів”³⁰.

“Відомі події”, про які писала Рудницька і які звели нанівець навіть розмови про українсько-польське порозуміння – це т. зв. “саботажна акція УВО”. Влітку 1930 р. Галичиною прокотилася хвиля “саботажів” (підпали майна польських власників, руйнування ліній зв’язку тощо). В історіографії утвердилася думка, що організатором саботажної кампанії 1930 р. було керівництво УВО–ОУН³¹. За багато років після цих подій з’явилася історико-мемуарна праця колишнього бойового референта УВО, згодом діяча мельниківської ОУН Зиновія Книша. Він твердив, що саботажну акцію без дозволу Крайової езекутиви ОУН організував її підреферент до справ Юнацтва³² Іван Габрусевич (“Іртен”), який навчав старших школярів та ремісничу молодь користуватися запальними матеріалами й вибухівкою. На канікули “юнаки” одержали “домашнє завдання” використати набуті навички на практиці. “...Во ім’я історичної правди слід ствердити, що УВО цієї акції не задумувала, не плянувала, була їй противна і через свого Команданта на З.УЗ. [західоукраїнських землях – О.З.], Юліяна Головінського, вживала всіх заходів, щоб покласти їй якнайскоріше край”, – писав Книш³³. Проте ініціативу невеликої групи “юнаків” підхопили інші молоді селяни, і незабаром розгорівся стихійний “саботажницький” рух, який уже годі було стримати.

Версію Книша фактично підтверджує повідомлення відділу безпеки Львівського воєводського управління про діяльність УВО від вересня до грудня 1930 р. Хоч автори повідомлення стверджували, що “тепер існує ціла низка документів, достатніх до вироблення цілковитої певності, що ця акція була викликана керівництвом У.В.О. і О.У.Н.”, однак нижче вони навели як доказ стислий виклад допиту арештованого Ю. Головінського, “який ствердив, що акцію підпалювання скирт почали “юнаки” з О.У.Н., котрі перед вакаціями зголосилися до його колеги з запитанням, що належало б їм робити під час шкільних канікул, подали думку підпалювання скирт і дістали на це згоду... З розмов з Головінським випливало б, що ініціатива вийшла від “юнаків”, акцію розпочато, а тільки тоді довідалося

³⁰ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 181.– Арк. 38.

³¹ Див., наприклад: *Мірчук П.* Нарис історії ОУН / П. Мірчук. – Київ, 2007. – С. 183–192; *Швагуляк М.* Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-рр. ХХ ст. / М. Швагуляк // *Записки Наукового товариства імені Шевченка.* – Т. ССХХІІ. – Львів, 1991. – С. 115–119; *Посівнич М.* Воснно-політична діяльність ОУН у 1929–1939 роках / М. Посівнич. – Львів, 2010. – С. 129.

³² Юнацтво ОУН – молодіжна організація ОУН, яка охоплювала юнаків від 15 до 21 року.

³³ *Книш З.* Дух, що тіло рве до бою... (Юліян Головінський, Крайовий Командант У.В.О.) / З. Книш. – Вінніпер, 1951. – С. 151.

про це справжнє керівництво У.В.О. чи О.У.Н. і погодилось на цю тактику”³⁴. Як бачимо, свідчення Головінського майже збігаються зі спогадами Книша.

Спогади інших провідних діячів ОУН теж не підтверджують версії про “добре підготовлену й проведену “Саботажну акцію””³⁵. Осип Бойдуник твердив, що “саботажна акція... відбулася без відома і апробати ПУН”³⁶. Андрієвський згадував: “Плянуння цієї акції не було предметом нарад ПУН, в яких я брав би участь. Пригадую лише одну розмову з Полковником [Коновальцем – О. З.], під час якої він говорив мені про заплановані саботажі, зазначаючи: “або мене за них благословлятимуть, або проклинатимуть”³⁷. Отже, Провід як колективний орган не приймав рішення про саботажну акцію, не організувало її і крайове керівництво УВО та ОУН. Залишаються два можливих припущення: 1) акцію самовільно ініціювали керівники Юнацтва ОУН; 2) її санкціонував особисто Коновалець, не поставивши до відома ПУН і Крайову команду УВО. У будь-якому разі логічно припустити зв’язок між “саботажами” і чутками про угоду між УНДО та польським урядом, які ходили саме в цей час. Ймовірно, ініціатори підпалів свідомо прагнули створити таку атмосферу, в якій українсько-польське порозуміння було б неможливим.

За версією Книша, лише згодом УВО вирішила взяти на себе відповідальність за саботажі. Книш так пояснює мотиви цього рішення: “Не було іншого виходу, бо не могла вона стати в одному таборі з угодовцями та польонофілами з-під стягу Андрія Лівичького... Знову ж, осуджуючи саботажну акцію, мусіла брати до уваги стихію, переконану про патронат Української Військової Організації над тією акцією, а теж і настрої наймолодших своїх прихильників...”³⁸. Отже, вирішальним було бажання рішуче відмежуватися від “угодовців та полонофілів” і зміцнити свій авторитет серед радикально налаштованої молоді.

У відповідь на “саботажі” уряд організував “пацифікацію”, від якої постраждали тисячі українців, здебільшого не причетних ані до організованого націоналізму, ані до стихійних виступів. Зазнали погрому українські громадські організації, читальні “Просвіти”, кооперативи. Початок “пацифікації” спонукав три партії – УНДО, Українську соціалістичну радикальну партію та Українську соціал-демократичну партію – виступити зі спільною заявою, яка засуджувала дії підпілля. Незабаром і А. Лівичький заявив, що “широкі верстви народу українського плямують акцію саботажу”³⁹.

У відповідь преса націоналістів давала зрозуміти, що ця та інші заяви із засудженням саботажів спричинені не принципами, а “нікчемним страхом” перед жертвами, яких вимагає революційна боротьба, і звинуватила легальні партії у

³⁴ Державний архів Львівської області. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 630. – Арк. 3–4, 9.

³⁵ *Посівнич М.* Воєнно-політична діяльність ОУН. – С. 128.

³⁶ *Бойдуник О.* Як дійшло до створення ОУН / О. Бойдуник // Євген Коновалець та його доба. – С. 377.

³⁷ *Андрієвський Д.* Обставини 30-х років і Провід Українських Націоналістів / Д. Андрієвський // Там само. – С. 655.

³⁸ *Книш З.* Дух, що тіло рве до бою... – С. 150.

³⁹ Цит. за: *Навколо останніх подій на Західній Україні // Розбудова Нації. – 1930. – Ч. 11–12. – С. 324.*

“заломанні одноцілого протипольського фронту”⁴⁰. Ще більше дісталось уенерівцям – їх відкрито називали “запроданцями” і “фарисеями”⁴¹. Тепер і Коновалець не заперечував проти такої риторики.

Події 1930 р. стали Рубіконом у стосунках між ОУН і табором “реальної політики”. Щоправда, ОУН та українські партії ще координували свої дії на міжнародній арені, домагаючись засудження Польщі за “пацифікацію”, але у краї між ними запанували відчуження й ворожнеча.

Оцінюючи наслідки подій, журнал “Сурма” (орган УВО) писав, що “акція УВО поглибила непримиримість українського населення до Польщі та знищила моральну основу для всякої угодової політики”⁴². Власне, це й було метою революційних націоналістів. Проте частина діячів УНДО зробила із “пацифікації” зовсім інший висновок. Вони вважали, що дальша польсько-українська конфронтація веде в безвихідь, і почали шукати компромісу з владою. 25 лютого 1931 р. відбулися таємні переговори членів УНДО Михайла Галушинського, Остапа Луцького і Юліана Павликовського з представниками Безпартійного блоку співпраці з урядом Яушем Єнджеєвичем і Тадеушем Голувком. Хоч вони закінчилися безрезультатно, але інформація про них потрапила на сторінки преси і спричинила обурення багатьох українців та гостру кампанію проти УНДО в націоналістичних виданнях. Галушинський і Луцький навіть одержали анонімні вироки смерті за “коншахти з ляхами”, підписані “месниками”⁴³. Чи були ці “месники” членами ОУН або УВО, достеменно невідомо.

Неофіційні зустрічі членів УНДО з представниками правлячого табору, а також з польськими консерваторами (т. зв. “чорні кави”), тривали. Того ж року посла і сенатори від УНДО заговорили про необхідність надання територіальної автономії українським землям у межах Польщі – гасло, яке раніше вважали виявом угодовства. Зміна тактики керівництва УНДО спричинила опір з боку частини партії. Наприкінці 1931 р. в УНДО під проводом Дмитра Палієва сформувалася опозиційна група радикально-націоналістичного спрямування, до якої увійшли п’ять послів: М. Рудницька, В. Кохан, С. Кузик, Ю. Чукур і О. Яворський. Опозиція вважала хибною та угодовою тактику лідерів УНДО, зокрема в питанні територіальної автономії, та вимагала повернутися до старої платформи – невизнання законності польського панування в Галичині. Група Палієва планувала перебрати владу в УНДО на наступному Народному з’їзді⁴⁴. У січні 1932 р. Рудницька зустрілася в Женеві з членами ПУН на чолі з Коновальцем і поінформувала їх про внутрішню боротьбу в УНДО. Учасники зустрічі позитивно оцінили утворення групи Палієва і вирішили, що її необхідно підтримати всіма засобами⁴⁵.

⁴⁰ Цит. за: Навколо останніх подій на Західній Україні // Розбудова Нації. – 1930. – Ч. 11–12. – С. 320–321; Навколо протестної акції // Там само. – 1931. – Ч. 1–2. – С. 54; Останній виступ УВО, його причини та наслідки // Сурма. – 1931. – Ч. 1. – С. 5.

⁴¹ Навколо останніх подій на Західній Україні. – С. 324–327.

⁴² Останній виступ УВО, його причини та наслідки. – С. 6.

⁴³ Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. – Sygn. 1039. – S. 21.

⁴⁴ Ibidem. – S. 128–130.

⁴⁵ Ibidem. – Sygn. 1040. – S. 6.

Проте опозиція зазнала поразки на з'їзді УНДО. Розв'язка внутрішнього конфлікту настала на засіданні ЦК 15 липня 1933 р., на якому Д. Палієва було виключено з партії⁴⁶. Після цього Паліїв заходився організувати власну партію – Фронт національної єдності, а в УНДП посилювався вплив групи під проводом Василя Мудрого, налаштованої на пошук порозуміння з Польщею.

Однак керівників УНДО турбувало, як сприйме проєктоване порозуміння ОУН, яка на той час стала реальною силою. 5 лютого 1934 р., перебуваючи у Відні, В. Мудрий звернувся з листом до Є. Коновальця, прохаючи про зустріч. Проте Коновалець, знеохочений критикою ОУН в унівській пресі, не бажав зустрічатися особисто, а доручив це Романові Сушко, який мав заявити, що після скандальної кампанії, поведеної проти націоналістично-революційного табору у зв'язку з Самбірським процесом⁴⁷, і то спільно з ворогом, дальші розмови з УНДО “є просто немислимі”⁴⁸.

Зустріч відбулася 10 лютого, і того ж дня Р. Сушко надіслав Є. Коновальцеві звіт про розмову з “Дуром”⁴⁹. Мудрий, не стверджуючи цього прямо, давав зрозуміти, що в УНДО немає іншого виходу, як піти на порозуміння з польським урядом. Він твердив, що нові вибори до сейму в 1935 р. “для нас мусять бути – після сподіваної нової виборчої реформи – катастрофальними. Найгірше лихо в тому, що не буде парламентарної репрезентації”. Сушко, зрозумівши куди хилить співбесідник, поставив питання руба: чи має УНДО намір знову вдатися до “чорних кав” із поляками. “Ситуація на це зовсім невідповідна”, – ухильно відповів Мудрий і відразу запитав, чи, коли б дійшло до “чорних кав”, ОУН знову поведе таку непереребріливу кампанію проти УНДО, як раніше. Сушко відповів на це, що напевно удар ОУН був би ще сильніший⁵⁰.

Наприкінці Мудрий виклав низку пропозицій, зокрема: розділити ОУН на легальну і нелегальну частини, незалежні одна від одної, щоб уможливити легальній частині співпрацю з УНДО; бути стриманішими в полеміці й не робити моральних трупів із заслужених людей; в Німеччині постаратись очистити репутацію УНДО в зовнішньополітичному управлінні НСДАП, яке очолював Альфред Розенберг⁵¹.

Остання пропозиція свідчила, що керівники УНДО, обмірковуючи можливість угоди з польським урядом, водночас хотіли через ОУН налагодити контакти з нацистським керівництвом, що видавалося особливо актуальним у зв'язку з підписанням 26 січня 1934 р. німецько-польської декларації (як гадали, спрямованої проти СРСР).

⁴⁶ Про “Новий час” і споріднені йому органи преси // Діло. – 1933. – 18 липня.

⁴⁷ На Самбірському процесі ОУН 1933 р. з'ясувалося, що один з її діячів – Роман Барановський – був платним інформатором поліції. Це стало приводом для гострої критики ОУН в українській та польській пресі.

⁴⁸ Центральний держаний архів вищих органів влади та управління України. – Ф. 3833. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 34.

⁴⁹ Дур, або Дурний – криптонім В. Мудрого в листуванні членів ОУН.

⁵⁰ Там само. – Арк. 21–24.

⁵¹ Там само. – Арк. 25.

Однак Коновалець проігнорував пропозиції Мудрого. Остання спроба налагодити стосунки між УНДО та ОУН закінчилася безрезультатно.

Розрив між ОУН і табором “реальної політики” поглибився внаслідок низки терористичних актів, організованих Крайовою езекутивою ОУН і спрямованих проти відомих польських політиків та українських “угодовців”. УВО і ОУН віддавна практикували замах на функціонерів польської адміністрації, а й на українців, яких вважали зрадниками. Так, у 1929 р. УВО взяла на себе відповідальність за отруєння Михайла Величковського, редактора лояльного до Польщі часопису “Селянин”, заявивши, що й на майбутнє дотримуватиметься засади “собаці собача смерть”⁵². Навесні 1930 р. планували замах на лідера волинських угодовців, редактора “Української ниви” Петра Певного. Акція проти “Петі” мала відбутися відразу після планованих терактів проти радянських посольства у Варшаві та консульства у Львові⁵³. У такий спосіб ОУН хотіла заманіфестувати ворожість водночас і до радянофільства, і до полонофільства. Однак замах на консульство у Львові провалився, а пов’язані з цим арешти підпільників спонукали відмовитись від інших запланованих терактів.

29 серпня 1931 р. бойовики ОУН убили найактивнішого прихильника порозуміння з УНДО серед пілсудчиків Т. Голувка. “Пок[ійний] Голувко був одним з тих нечисленних польських діячів, які саме бажали мирним шляхом знайти розв’язку польсько-української проблеми в Польщі... При тім не треба забувати, що пок[ійний] був польським патріотом і не міг до розв’язки цієї проблеми підходити з українського становища. Невже за те належалась би йому куля?”, – дивувався автор передової статті в “Ділі”⁵⁴. Утім, є підстави вважати, що така позиція Голувка і була причиною його вбивства, адже саме можливість порозуміння на основі лояльності до польської держави найбільше турбувала революційних націоналістів. Цей теракт, хоч здійснений без відома Коновальця, ще більше поглибив розкол між підпіллям та легальними українськими партіями. УНДО офіційно засудило вбивство, водночас застерігаючи владу проти “перекидування на ціле громадянство відповідальности за вчинки одиниць”⁵⁵.

Найбільш резонансною бойовою акцією ОУН було вбивство міністра внутрішніх справ Польщі Броніслава Перацького у Варшаві 15 червня 1934 р. Причиною вбивства згодом називали відповідальність Перацького за погроми українського національного життя, зокрема за “пацифікацію” 1930 р.⁵⁶, хоч насправді нею керував його попередник – Феліціан Славой-Складковський. Разом із тим відомо, що Перацький, жорстко придушуючи діяльність підпілля, не раз заявляв про необхідність польсько-української співпраці та про готовність уряду сприяти задоволенню економічних і культурних потреб національних меншин за умови

⁵² Варшавський акт обвинувачення Степана Бандери та товаришів / [упоряд. М. Посівнич]. – Львів, 2005. – С. 96.

⁵³ ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Оп. 1. – Спр. 177. – Арк. 48.

⁵⁴ Трускавецький атентат // Діло. – 1931. – 2 вересня.

⁵⁵ УНДО і УПР у справі вбивства посла Тадея Голувка // Там само.

⁵⁶ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – С. 291–293.

їхньої лояльності до держави, вів переговори з представниками легального сектору українського суспільства. У літературі не раз висловлювалося припущення, що Перацького вбито, щоб “у зародку поховати ідею компромісу з поляками”⁵⁷. Ця гіпотеза заслуговує на увагу, особливо, якщо врахувати, що паралельно із замахом на Перацького ОУН готувала атентат на іншу знакову постать у політиці інтеграції українців до польської держави – Г. Юзефського⁵⁸.

Терор ОУН спричинив гостру критику з боку легальних українських партій. Спеціальну постанову із засудженням ОУН прийняли на спільному засіданні президії УНДО й Української парламентарної репрезентації 13 липня 1934 р.⁵⁹. Проте Крайова езекутива на чолі зі Степаном Бандерою не зважала на критику “угодовців” і вдалася до ще більш контрверсійної акції – вбивства директора української гімназії у Львові Івана Бабія (25 липня 1934 р.), беззастережного прихильника “органічної праці” й лояльності до влади, який усіма засобами перешкоджав втягуванню гімназистів у підпільну боротьбу. Ця подія сколихнула українську громадськість, адже йшлося про заслуженого громадського діяча, колишнього старшину УГА. Різні українські партії і громадські організації гостро засудили цей терористичний акт, а митрополит Андрей Шептицький видав спеціальний пастирський лист, гнівно тавруючи терористів.

Обурилися навіть деякі члени ОУН. Є. Онацький у листі до Мартинця 7 серпня вимагав осуду вбивства Бабія в “Розбудові нації” і навіть погрожував поставити питання про своє звільнення від присяги члена ОУН⁶⁰. Щоправда, за кілька днів він визнав, що “посунувся задалеко”, але й далі закликав “ні в якому разі не застосовувати на внутрішньому фронті револьвера”, оскільки “кров наших політичних супротивників вимагатиме від них консолідації та загострення боротьби проти нас”⁶¹.

Так і сталося. Одностайне засудження терактів, особливо вбивства І. Бабія, основними українськими партіями і Греко-Католицькою Церквою, а також арешт майже всієї верхівки ОУН у Галичині в 1934 р. створили сприятливі умови для політики “нормалізації”, яку УНДО проголосило наступного року.

Загалом, при спільному засудженні “угодовства” в ОУН існували два підходи до табору “реальної політики” та його спроб порозуміння з Польщею – войовничий (Сціборський, Мартинець і більшість “крановиків”) та поміркований (Андрієвський, Онацький та інші діячі еміграції). Коновалець, хоч сам більше схилився до поміркованого підходу, все ж не вважав за можливе йти на конфлікт із “крановиками”, які несли головний тягар підпільної боротьби. Тому войовничий підхід поступово брав гору в ОУН, досягнувши кульмінації в терактах 1934 р.

⁵⁷ *Матрашек Т.* ОУН і вбивство Броніслава Перацького [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zaxid.net/home/showSingleNews.do?oun_i_vbivstvo_bronislava_pyeratskogo&objectId=1110318

⁵⁸ *Мірчук П.* Нарис історії ОУН. – С. 294.

⁵⁹ Президія УНДО й УПР про теперішнє положення // Діло. – 1934. – 16 липня.

⁶⁰ *Онацький Є.* У вічному місті: Записки українського журналіста. [Т. 4:] 1934 рік / Євген Онацький. – Торонто, 1989. – С. 263.

⁶¹ Там само. – С. 269.

Дальші стосунки між ОУН і табором “реальної політики” заслуговують окремого розгляду, тут нагадаємо лише, що врешті-решт “нормалізація” зазнала краху, але не стільки через опір революційно-націоналістичного табору, скільки внаслідок повороту правлячих кіл Польщі до жорсткішої політики щодо національних меншин із 1937 р. За цих умов вплив революційного націоналізму, особливо серед радикально налаштованої молоді, знову почав зростати.